

ΜΙΑ ΠΡΟΣΩΠΟΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ ΖΩΗΣ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

**Τῆς Πρεοβυτέρας
ΣΩΤΗΡΟΥΛΑΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ – ΒΟΥΡΠΙΑ.**

Ἔχουμε ἤδη εἰσέλθει τό κατῶφλι τοῦ 21ου αἰῶνα. Ὁ σύγχρονος κόσμος ὑφίσταται ἀλματώδεις μεταβολές. Τά σύγχρονα μέσα συγκοινωνίας καί ἐπικοινωνίας ἔχουν σμικρύνει τίς ἀποστάσεις καί ἔφεραν τοὺς ἀνθρώπους καί τά ἔθνη πολύ πιό κοντά τό ἓνα στό ἄλλο, ἀπό τή μιά ἄκρη τῆς Ὑδρογείου στήν ἄλλη. Εἰσήχθηκε ὁ αὐτοματισμός στή βιομηχανία, στίς ἐπιχειρήσεις καί στή διοίκηση. Ἡ μηχανή ἀντικατέστησε τόν ἐργάτη, οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές τοὺς εἰδικούς τεχνίτες καί ἐπιστήμονες σέ ἓνα μεγάλο βαθμό. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει προοδεύσει. Ἐχει δημιουργήσει πολιτισμό. Ἐχει φτάσει στό σημεῖο νά ἐξερευνᾷ τή ζωή σ' ἄλλους πλανῆτες. Τρέχει διαρκῶς, ἀγωνίζεται, πάσχει... Πάσχει γιά τό εὐκολο κέρδος. Πάσχει νά ἐπιβληθεῖ στόν ἀδελφό του. Ἀγωνίζεται γιά καλύτερες συνθῆκες διαβίωσης. Ἀγωνίζεται γιά ἓνα καλύτερο αὐριο, γιά μιά πιό ἄνετη ζωή. Τρέχει γιά ν' αὐξήσει τό χρόνο τῆς ζωῆς του στό μάταιο τοῦτο κόσμο. Τρέχει γιὰ τόν κυνηγοῦν οἱ φόροι, τά χρέη, οἱ ἀνάγκες ἀνώτερου βιοτικοῦ ἐπιπέδου. Τρέχει γιὰ κινητᾷ τό χρῆμα, τή δόξα, τήν ἡδονή πού ὁδηγεῖ στήν ὁδύν. Ὁ τρόπος ζωῆς ἔχει ἀλλάξει ριζικά, ἀξίες καί ἀρχές ἀμφισβητοῦνται. Ἡ ἀξία τῆς θρησκευτικότητας τῶν λαῶν περιθωριοποιεῖται καί οἱ θιασῶτες τῆς «Ἀντιθρησκευτικῆς σχολῆς» ἐπιμένουν στή χρησιμοθηρική ἀντίληψη τῆς ζωῆς. Οἱ ἐνδοιασμοί γιά ἀνθρωπιστικές – κλασσικές σπουδές ἢ προσφορά ἐξειδικευμένων θετικῶν ἐπαγγελματικῶν γνώσεων ὀλοένα καί αὐξάνονται.

Μέσα σέ τοῦτο τό σύγχρονο κόσμο, τῆς κάλπικης θαλπωρῆς καί τῆς νοθευμένης καί ἀνειλικρινοῦς ἀγάπης, τῆς ἐπιστημολογίας τοῦ νεοτερισμοῦ, ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εὐτυχῶς – ἔστω σπάνια – σέ περισυλλογή. Ἀντιλαμβάνεται τήν ἀδυναμία του μπροστά στήν παντοδυναμία τοῦ κόσμου, αἰσθάνεται ἔντονα τήν ἀποξένωση καί τήν ἄλλο-

τρίωσή του, βιώνει καθημερινά την πίκρα του πόνου και της απογοήτευσης. Ἡ σχέση του με τό Θεό, τό συνάνθρωπό του, τον έαυτό του και τή φύση έχει έκφυλιστεῖ. Ἡ άγνοια του έαυτου του ή ή άπώλεια τής ταυτότητάς του, ή κατάργηση τών σχέσεών του με τούς άλλους και τής σχέσης του με τό Θεό, τόν ύποδουλώνει σέ συνθηκες ζωής, πού όχι μόνο δέν μπορεί νά έλέγξει, αλλά και ούτε νά ύποψιαστεῖ.

«Πρόκειται γιά μιά άλλοτριωμένη, άπρόσωπη και άπάνθρωπη αίχμαλωσία, πολύ όρθά συμπεραίνει ό Καρδαμάκης, όπου οί σχέσεις τών προσώπων αντικαθίστανται από τίς σχέσεις τών πραγμάτων, όπου ή άγάπη πρós τόν πλησίον, κατά τή διαπίστωση του Ἰσαάκ του Σύρου, ανταλλάσσεται από τήν άγάπη πρós τά πράγματα, όπου ακόμα ή συμμετρία καταστρέφεται από τήν ύπερβολή, ένα δαιμονικό έφεύρεμα γιά τήν πιό καταστροφική ύποδούλωση του ανθρώπου» (Φωτίου, 1999, σ. 67).

«Ἵ ἄνθρωπος εῖναι ἄ-τομο, όντότητα αὐτάρκης και περιχαρακωμένη στό ἐγώ της. Ἵ σχέση του με ό,τιδήποτε άλλο πέραν του έαυτου του εῖναι σχέση ανταγωνιστική. Τά πάντα εκλαμβάνονται ως μέρη διακείμενα έχθρικά μεταξύ τους, σύμφωνα με μιά τους διαφορά, βιολογική, κοινωνική» (Φωτίου, 1999, σ. 9). Ἵ κόσμος γίνεται πεδίο συνεχούς σύγκρουσης ανάμεσα στον άνδρα και στή γυναίκα, στο μαύρο και στο λευκό, στον πλούσιο και στο φτωχό, στον Εύρωπαίο και στον Ἀφρικανό. Κάθε συνάντηση με τόν άλλο αποβλέπει στην εκμετάλλευσή του. Ἀκόμα συγκρούεται με τόν ἴδιό του έαυτό, έσωθεν: τό σῶμα έναντίον τής ψυχής, ή λογική έναντίον του συναισθήματος, τό συνειδητό έναντίον του άσυνειδήτου. Ἵπιπλέον ή σχέση του με τή φύση αντί νά εῖναι όργανική και λειτουργική, εῖναι αντιθετική. Ἵ ἄνθρωπος ζητά νά εκμεταλλευθεῖ και νά ύποτάξει τή φύση, αλλά και ή φύση αντιδρά με τό δικό της τρόπο (Κατακλυσμός).

Ἵ σύγχρονος άνθρωπος κρυμμένος καλά στο καβούκι του άτομοκεντρισμού και έγκεντρισμού του - έτσι βολεύεται - άρνεῖται πεισματικά νά δεῖ τό συνάνθρωπο σαν άδελφό, τόν έτερο ως έταῖρο. Ἵ ρήση «ό θάνατός σου ή ζωή μου» αποτελεί σήμερα όπλο του κάθε ανθρώπου στην προσπάθεια γιά επιβίωση. Παρ' όλα αυτά «λίγες φορές κερδαίνει και πολλές χάνει». Ἵ φτώχεια και ή εξαθλίωση, οί πόλεμοι και οί άρρώστιες, τά ναρκωτικά και ό πόνος οδηγούν τόν

ἄνθρωπο σέ μιά ἀτέρμονη ὁδό.

Μές σέ τοῦτο τόν κυκεῶνα τό φρούτο τῆς παγκοσμιοποίησης προβάλλει ὡς ὕψιστο ἀγαθό. Εἶναι τό λιμάνι τῆς σωτηρίας τοῦ ἀπομακρυσμένου ἀπό τό Θεό ἀνθρώπου. Ὑπόσχεται τήν οἰκονομική εὐρωστία πού σάν συνέπειες θᾶ ἔχει τήν ἀνάπτυξη τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου, τίς καλύτερες συνθηκες διαβίωσης, μιά πιό ἄνετη ζωή. Θέτει ὡς στόχο τήν ἁρμονική συνύπαρξη ἀνθρώπων καί λαῶν, τή σύσφιγξη τῶν σχέσεων σ' ἓνα πανανθρώπινο ἰδεῶδες. «Εἶναι πιά γεγονός ὅτι ὁ κόσμος ἔχει γίνει μιά «γειτονιά». Καί στή «γειτονιά» αὐτή, στήν ὁποία ὁ ἕνας ἐξαρτᾶται ἀπό τόν ἄλλο, εἴτε ὅλοι μαζί θά σωθοῦν εἴτε ὅλοι μαζί θά καταστραφοῦν» (Μαραθεύτης, 1984, σ. 19). Καλυμμένη προσεκτικά πίσω ἀπό τοῦτο τό προσωπεῖο, ἡ παγκοσμιοποίηση φαντάζει ὡς ἡ νέα Ἰθάκη γιά τό σύγχρονο «πολιτισμένο» ἄνθρωπο. Μαγεύει μέ τό μεθυστικό κυμό τῶν λοτῶν της καί γοπετεύει μέ τίς Κίркκειες σειρῆνες της τόν ἀδύναμο ν' ἀντιδράσει ἄνθρωπο. Ὁδηγεῖ σέ μιά Ἰθάκη πού δέν ἀπέχει καί πολύ ἀπό τήν αὐταπάτη. Εἶναι, ὅμως, ἓνα γεγονός. Οἱ δυνατοί τῆς γῆς ἔχουν δώσει τό λόγο τους καί δέν μποροῦν νά πάρουν τήν ἀπόφασί τους πίσω. Τίθεται, λοιπόν, τό σοβαρό ἐρώτημα: πῶς πορευόμαστε ἐμεῖς στό ταξίδι τοῦτο τῆς παγκοσμιοποίησης;

Τό «λιμάνι σωτηρίας» μᾶς περιμένει ἥρεμο καί γαλήνιο. Ἀναμένει τήν ὥρα πού θά βουτήξουμε κι ἐμεῖς γιά νά μή διαφέρουμε καθόλου ἀπ' τοὺς ἄλλους βυθισμένους. Οἱ θησαυροί τοῦ εὐκόλου κέρδους καί τῆς ἄνετης ζωῆς ἐπιπλέουν στήν ἐπιφάνεια. Κι ὅλοι ξέρουν πῶς στήν ἐπιφάνεια βρίσκονται μόνο τά μή συμπαγῇ καί κούφια. Δύσκολο, ὅμως, νά τό παραδεχτοῦμε σήμερα. Δέν βολεῦει, βλέπετε. «Ὅλοι θᾶ ἴσαστε ἓνα», «ὅλοι θᾶ ὅστε εὐτυχισμένοι», «κανείς δέν θά ὑποφέρει πιά». Οἱ πινακίδες τῶν μεταλλίων τῆς παγκοσμιοποίησης θολώνουν τοὺς ὀφθαλμούς τῆς ψυχῆς μας. Ὁ ἄνευ ἐλπίδας σημερινός ἄνθρωπος ψάχνει σανίδα γιά στήριγμα. Κι ὅ,τι τοῦ προσφέρει τό ἀποδέχεται μέ ἰδιαίτερη προθυμία κι ἀφέλεια.

Ἄν ρίξουμε, ὅμως, μιά ματιά πίσω μας, θ' ἀγναντέψουμε μιά ἄλλη πινακίδα μέ τά χωμένα μέσ στό χρόνο μά ἀνεξίτηλα γράμματα, «I.N.B.I.». Ἡ μετάφραση στά Νέα Ἑλληνικά δέν μπορεῖ νά ἴναι ἄλλη ἀπό τούτη: «Γιέ μου, φίλε μου, ἀδελφέ μου, γιά ποῦ βαδίζεις; Ποιός εἶναι ὁ ἀληθινός προορισμός σου;» Ὁ Σταυρωμένος ἐκεῖ ψηλά μᾶς

κοιτάζει κατάματα μέ τά χέρια ὀρθάνοικτα γιά νά χωρέσει ὅλους στή θερμή ἀγκαλιά Του.

Δέν εἶναι ὁ «παγερὸς Θεὸς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας καί τοῦ ὀρθολογισμοῦ», πού ἀδιαφορεῖ γιά τόν ἄνθρωπο. Οὔτε ὁ Θεὸς τῶν φυσικῶν θρησκευτῶν, πού, αὐστηρὸς καί σκληρὸς, εἶναι ἔτοιμος νά τιμωρήσει τόν ἄνθρωπο γιά κάθε του παραστράτημα. Εἶναι ὁ φιλόανθρωπος Θεὸς τῆς Ὁρθοδοξίας. Δέν ὑπόσχεταί λάφυρα κι ἐπαίνους. Μονάχα μιά πορεία ζωῆς στενὴ, ἀνηφορικὴ καί δύσβατη μέ Ἰθάκη τὴν Οὐράνια Βασιλεία.

Ὁ Χριστὸς συνιστᾷ τὸ παράδειγμα, ὅπως τόν ἀποκαλεῖ ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, γιά τόν ἄνθρωπο, γιατί ἐκεῖνος εἶχε συγκαταβεῖ καί ἔγινε ἄνθρωπος γιά νά δοθεῖ σέ μᾶς ἡ δυνατότητα νά ἀνεβούμε πρὸς τὸ Θεό, ἀνάλογα μέ τίς δικές μας ἱκανότητες γιά νά συναντήσουμε καί ἐμεῖς τὸ Θεό καί νά θεοποιηθοῦμε.

Ὁ Θεὸς εἶναι ἐλευθερία πού ἀγαπᾷ, ἀγάπη πού ἐλευθερώνει. Αὐτὴ εἶναι ἡ Ζωή. «Στὴν κοινωνία αὐτῆς τῆς ἀγάπης εἶναι κεκλημένος καί ὁ ἄνθρωπος. Ἐλεύθερα καί ἀπὸ ἀγάπη ὁ Θεὸς δημιούργησε τόν ἄνθρωπο μέ μοναδικό σκοπὸ νά μετᾶσχει καί αὐτὸς ἐλεύθερα στὴν ἀγαπητικὴ κοινωνία. Συνεπῶς κάθε ἄνθρωπος πού ἔρχεται στὸν κόσμο εἶναι κεκλημένος σ' ἓνα γάμο: στὴν ἔνωσή του μέ τὸ Θεό» (Φωτίου, 2001, σ. 21).

Ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς τέλει ἀγάπης. Ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους γιά τὴ δημιουργία μιᾶς κοινωνίας ἀγάπης, ἀδελφοσύνης, ἀλληλοκατανόησης καί αὐτοπροσφορᾶς. «Ἡ σχέση Θεοῦ καί ἀνθρώπων δέν εἶναι σχέση κυρίου καί δούλου, ἀφέντη καί ὑποτακτικοῦ, ἀλλὰ σχέση ἀμοιβαίας ἀγάπης, ἀγάπης δωρούμενης καί δωροδόχου» (Φωτίου, 1996, σ. 82). Δέν ἐπιβάλλει στὸν ἄνθρωπο τὴν ἀποδοχὴ στὴν πρόσκληση τῆς ἀγάπης Του, ἀλλὰ τοῦ δίνει τὴν ἐλευθερίαν νά ἐπιλέξει καί νά τηρήσει ὅποια στάση θέλει, «ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν...», ἡ ὁποία ποικίλλει ἀπὸ τὴν ἀνεπιφύλακτὴ ἀποδοχὴ μέχρι καί τὴν ἀπόλυτὴ ἀπόρριψη. Στὴν παραβολὴ τοῦ Καλοῦ Σπορέα οἱ ἄνθρωποι πού συμβολίζονται μέ τὴν ἀγαθὴ γῆ δέχονται καί ἀξιοποιοῦν τὸ μήνυμα τοῦ Χριστοῦ καί ἀποδίδουν καρπὸ ἑκατονταπλάσιο. Εἶναι οἱ ἄνθρωποι πού ἔχουν ὑπαρξιακά βιώματα καί αἰσθάνονται ἀπὸ τώρα τὴ χαρὰ τοῦ Παραδείσου. Ἀντίθετα ἡ ἄρνηση σ'

αὐτή τήν πρόσκληση εἶναι ἡ κόλαση (πρόγευση τοῦ μαρτυρίου τῆς κόλασης ἀπό τό μεγαλύτερο υἱό στήν παραβολή τοῦ Ὑψώτου Υἱοῦ ἢ τοῦ εὐσπλαχνου πατέρα). Ἡ ἐκλογή ἐπαφίεται στόν ἄνθρωπο (παραβολή πλούσιου καί πτωχοῦ Λαζάρου).

Ἡ Ἐλευθερία γιά τό Θεό εἶναι μιά φυσική ιδιότητα, ἐνῶ γιά τόν ἄνθρωπο εἶναι ἐπιλογή. Αὐτή ἡ ἐπιλογή μέ ὁδηγεῖ σέ εὐθύνη ἀπέναντι στόν ἑαυτό μου, στό Θεό καί στό συνάνθρωπό μου. Ὁ Χριστός καλεῖ «Γνώσεσθε τήν ἀλήθειαν καί ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς». Ἀπόλυτη ἀλήθεια καί ἐλευθερία εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Ὑποκρίνοντας σέ ἀγαπητική σχέση μ' Αὐτόν, μπορῶ ν' ἀπεξαρτητοποιηθῶ ἀπό κοσμικές δεσμεύσεις, καί νά γίνω ἕνα πραγματικά ἐλεύθερο πρόσωπο κοινωνίας μέ τό Θεό καί τό συνάνθρωπο.

Σχετικά μέ ὅσα θίγησαν πιο πάνω εἶναι καί ὅσα ἐπισημαίνει ὁ Φωτίου (1999): «Ἀπέναντι στίς τρέχουσες ἰδεαλιστικές ἢ ὑλιστικές θεωρίες, πού ὁδηγοῦν σέ ἀδιέξοδο τόν ἄνθρωπο καί τόν κόσμο, ἡ Ἐκκλησία Χριστοῦ ἀποτελεῖ τή μόνη ἐναλλακτική πρόταση ζωῆς, πού ἀνυψώνει ἀπό τό ἐπίπεδο τῆς ἀπρόσωπης μονάδας, τοῦ μετρήσιμου καί ἀντικαταστατοῦ ἀντικειμένου, στό ἐπίπεδο τοῦ ἐπώνυμου προσώπου, τοῦ μοναδικοῦ καί ἀνεπανάληπτου ἀνθρώπου» (σ. 10-11).

Μέ ὅλα αὐτά ἔρχεται νά συμφωνήσει καί ὁ Μαραθεύτης (1986) τονίζοντας: «Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά ἐπιτύχει τήν ὁλοκλήρωσή του, τήν ἐξομοίωσή του, δηλαδή, πρὸς τό Θεό, μόνο μέ τήν υπέρβαση τοῦ ἑαυτοῦ του. Χρησιμοποιώντας τήν ἐλεύθερη θέλησή του ὀφείλει νά ξεπεράσει πολλές ἀπό τίς προσωπικές του ἐπιθυμίες καί βιολογικές ἀνάγκες γιά νά ἀνταποκριθεῖ στήν ἐντολή τῆς ὑπακοῆς πρὸς τό Θεό καί τῆς ἀγάπης πρὸς τόν πλησίον» (σ. 226).

Στόν ἀγῶνα του αὐτό ὁ ἄνθρωπος ἔχει ὡς ὁδηγό του τήν πίστη στό Θεό, τήν τήρηση τῶν θείων ἐντολῶν, τή συμμετοχή στά Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, τό συνδυασμό δηλαδή τῆς Θείας Χάρης καί τῆς προσωπικῆς προσπάθειας. Ὁ Θεός δίνει στούς ἀνθρώπους τή Θεία Χάρη. Οἱ ἄνθρωποι συνδυάζοντας αὐτή τή Θεία Χάρη μέ τήν κληρονομικότητα καί τά ἐρεθίσματα πού δέχονται ἀπό τό περιβάλλον τους ἀναπτύσσουν ὁ καθένας τά δικά του χαρίσματα. Κάθε ἄνθρωπος ἀναπτύσσει διαφορετικά χαρίσματα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τά ὁποῖα εἶναι κατὰ τόν Ἀπ. Παῦλο (Πρὸς Κορινθίους Α' Ἐπιστολή, Κεφ. ΙΒ'): πίστη,

προφητεία, ιάματα, σοφία, γνώση, ἐνεργήματα δυνάμεων, διακρίσεις πνευμάτων, γένη καὶ ἐρμηνεία γλωσσῶν. Εἶναι καθήκον τοῦ κάθε ἀνθρώπου νά ἀναπτύξει ὅσο περισσότερο μπορεῖ τὰ χαρίσματα πού τοῦ ἔδωσε ὁ Θεός πρὸς ὄφελος τῶν συνανθρώπων του (παραβολὴ τῶν ταλάντων). Γι' αὐτό καὶ εἶναι σημαντικό ὁ κάθε ἄνθρωπος νά καταλαμβάνει ἐκεῖνο τὸ ἀξίωμα, πού θά τοῦ ἐπιτρέψει νά χρησιμοποιήσει τὰ χαρίσματά του στό ἔπακρο γιά τὸ καλὸ τῶν συνανθρώπων του.

Στὴ νέα τάξη πραγμάτων τῆς παγκοσμιοποίησης ἡ Ὁρθοδοξία ἀποτελεῖ τὸ σωσίβιο γιά ἀσφαλεῖς βουτιές στό «λιμάνι σωτηρίας». Ἡ Ὁρθοδοξία διδάσκει τὸ συναμφότερο: τὴν ἐνότητα καὶ τὴ διαφορά. Καὶ τοῦτο τὸ συναμφότερο θεμελιώνεται στό Τριαδικὸ δόγμα. Ἡ ἐνότητα στοιχειοθετεῖται στὴν ὁμοουσιότητα τῶν τριῶν προσώπων καὶ ἡ ἐτερότητα στὰ διαφορετικὰ ὑποστατικά ἰδιώματα τῶν προσώπων. Ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή τῆς δημιουργίας ὁ Θεός θεωρεῖ καλὴ καὶ τὴν ἐνότητα καὶ τὴ διαφορά.

Ὁ Θεός ὡς τέλεια ἔκφραση τῆς ἀγάπης εἶναι τριαδικός (Πατέρας, Υἱός καὶ Ἅγιο Πνεῦμα – Τριαδικὸ δόγμα). Δέν θά μπορούσε νά ἦταν ἓνα πρόσωπο πού ἐκφράζει τὸν ἀτομικισμό (ἐγώ) καὶ ὁδηγεῖ στὴν ἀπόσταση ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Οὔτε πάλι δύο πρόσωπα (ἀποκλειστικὴ δυαδική σχέση ἐγώ – ἐσύ), γιατί ἔξω ἀπὸ αὐτὸ τὸ κλειστὸ περιβάλλον ὑπάρχουν ὅλοι οἱ ἄλλοι πού θεωροῦνται ὡς τρίτοι, ἄρα ὁδηγοῦνται στὸν ἀποκλεισμό (διάσταση). Ὁ Θεός εἶναι τρία πρόσωπα, γιατί ὡς ἀγάπη, ἔκφραση τῆς ὑπέρβασης τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ κάθε ἀποκλειστικῆς σχέσης ὁδηγεῖ στό ἄνοιγμα πρὸς ὅλους (ἔκσταση). Ἔτσι ἡ τέλεια ἀγάπη εἶναι τέλεια ἐνότητα: «τρία σέ ἓνα καὶ ἓνα σέ τρία». Ὁ ἀλλοτριωμένος ἄνθρωπος περνᾷ ἀπὸ τὸ ἐγώ στό ἐσύ καὶ στή συνέχεια στό ἐμεῖς. Μέσα στή σωστή ἀγαπητικὴ σχέση ἡ διαφορὰ προχωρεῖ στὴν ἰσοτιμία καὶ ὁδηγεῖ στὴν ἐνότητα. Σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια ὁ ἄνθρωπος ὑπερβαίνοντας τὸν ἀτομικισμό καὶ τὴ δυαδική σχέση συμβάλλει στή δημιουργία μιᾶς κοινωνίας ἀγάπης, ἔξω ἀπὸ κάθε λογῆς διακρίσεις φυλῆς, γλώσσας, θρησκείας, φύλου, κοινωνικῆς θέσης κλπ.

Ἡ δημιουργία τῆς Εὐας ἀπὸ τὸν Ἀδάμ εἶναι στοιχεῖο ἐνότητας τῶν δύο φύλων καὶ ἡ δημιουργία «ἄρσεν καὶ θῆλυ», στοιχεῖο διαφορᾶς. Ἡ Παύλεια ρήση «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδέ Ἕλληνας, οὐκ ἔνι

δοῦλος οὐδέ ἐλεύθερος· οὐκ ἔνι ἄρρεν ἢ θῆλυ· πάντες γάρ ὑμεῖς, εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. Γ', 28) δέν δηλώνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τοῦτο τό συναμφότερο. Ὅσο εἶστε ἐν Χριστῷ εἶστε ἰσότημα ἀδελφία, χωρὶς νά κάνετε τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά σας.

Ἡ ἰσοτιμία ἔχει, δυστυχῶς, ταυτιστεῖ στή συνείδηση τῶν πολλῶν μέ τήν ἰσότητα, μιά ἔννοια τόσο παρεξηγημένη. Ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης τονίζει πῶς «ἡ ἐξίσωση τῶν ἀνίσων εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἀνισότητα». Παραφράζοντάς το θά ἄλεγα πῶς ἡ ἐνοποίηση τῶν διαφορετικῶν μέ τήν ἀπογύμνωσή τους ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τους εἶναι ἡ ἄκρα διαφοροποίηση. Ὁ κάθε ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μοναδική κι ἀνεπανάληπτη προσωπικότητα καί σ' αὐτό τό χαρακτηριστικό ὀφείλει ἴσως τήν ἀξία του. Ἡ ἰσότητα προχωρεῖ πολλές φορές στήν κατάργηση τούτης τῆς διαφορετικότητας μέ ἀποτέλεσμα ὁ ἄνθρωπος νά κάνει τήν ἀξία του. Ἀντίθετα ἡ ἰσοτιμία σέβεται μέ ὑπέρμετρο ζῆλο τήν ἐτερότητα τοῦ προσώπου καί ὁδηγεῖ σταδιακά στήν ἐνότητα μέσα ἀπὸ τήν ἐτερότητα, στήν ἐταιρία, στή συνεργασία, στό συναμφότερο. «Τὴν ἀλληλοπεριχώρηση ἀγάπης καί ἐλευθερίας, ἐτερότητας καί κοινότητας, τὴ χαρίτωση τῆς ὑπαρξης καί τὴν ἀθανασία τοῦ προσώπου. Ἴδου τί καλεῖται νά βιώσει ὁ πιστός» (Φωτίου, 1999, σ. 9).

Τούτη τὴν ἰσοτιμία διδάσκει ὁ ἴδιος ὁ Κύριος στήν ἐπιλογή τῶν μυροφόρων γυναικῶν νά διαδώσουν τό μήνυμα τῆς Ἀναστάσεως. Σέ μιά ἐποχή πού ἡ γυναίκα ἦταν ἰδιαίτερα ὑποβαθμισμένη. Σέ μιά ἐποχή πού ἡ μαρτυρία της, ἂν δέν προκαλοῦσε τό γέλωτα, ἐπιεικῶς ὁδηγοῦσε στήν ἀδιαφορία. Ἡ ἰσοτιμία τῶν δύο φύλων διαποτίζει ἔντονα τό εὐαγγελικό μήνυμα. Μιά ἰσοτιμία πού διατηρεῖ τήν εἰδοποιό διαφορά καί ὁδηγεῖ στήν ἐνότητα. Ἡ ἐνοποιημένη διαφορετικότητα εἶναι τό πρότυπο τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὁ κ. Φωτίου, σέ συνέντευξη πού μέ μεγάλη προθυμία ἔδωσε, ἀνέφερε σχετικά μέ τό πολυδιάστατο θέμα τῆς παγκοσμιοποίησης, πού ἀποτελεῖ πιά πραγματικότητα, τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ σμίκρυνση τῶν χωροχρονικῶν ἀποστάσεων, ἐκ τῶν πραγμάτων ἔχει φέρει σέ συνάντηση ἀνθρώπους καί λαούς. Κάθε συνάντηση, ὅμως, ἀνθρώπων καί λαῶν προσκρούσει σέ αὐτό πού ὀνομάζουμε διαφορές: εἴτε αὐτές εἶναι φυλετικές, εἴτε πολιτιστικές, εἴτε ἐθνικές, εἴτε θρησκευτικές. Ἄν θέλουμε, λοιπόν, νά μιλήσουμε γιὰ μιά παγκοσμιοποίηση πέραν τῆς τεχνολογίας καί πολύ περισσότερο τῆς οἰκονομίας, χρειάζομαστε ἓνα ἀρχέτυπο, μιά πρόταση ζωῆς, στήν

όποια νά συνυπάρχουν ἄρμονικά ἡ ἐνότητα καί ἡ διαφορά. Χρειαζόμαστε ἕνα «πληθυντικοενικό πολιτισμό». Γιατί σήμερα ἐκεῖνο πού ἐπικρατεῖ εἶναι ἕνας καταναλωτικός τρόπος ζωῆς, ἕνας ἀτομοκεντρικός πολιτισμός, τοῦ ὁποίου σημεῖα ἀναφορᾶς εἶναι τὰ «MacDonalds, τὰ σούπερμαρκετ κλπ.».

Ἄν ὁ ἄνθρωπος χάσει τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά του, παύει πιά νά ἔχει ταυτότητα. Ὁδηγεῖται στήν ἀπώλεια τῶν στοιχείων τῆς προσωπικότητάς του καί δέν διαφέρει σέ τίποτα ἀπό ἕνα ἀριθμό. Τέτοιους ἔχουν οἱ κατάδικοι καί οἱ φυλακισμένοι. Καταλήγουν στήν ἀριθμοποίηση – ἔτσι βολεῦει τίς ἀρχές. Τό φαινόμενο τῆς μαζοποίησης καί προβατοποίησης δέν εἶναι σπάνιο στήν ἐποχή μας. Ὁ ποιμένας τῆς παγκοσμιοποίησης καλᾶ κυβερνᾷ τ' ἀνθρώπινο κοπάδι. Τό κατευθύνει ὅπου θέλει μέ ἰδιαίτερη εὐκολία. Καί τ' ἀνθρώπινα ἄρνια ὑπακούουν θεληματικά στίς προσταγές τοῦ ἀφέντη. Τό σύνολο βρίσκεται πάνω ἀπ' τό πρόσωπο κι ὁ προσωπικός ἀγώνας φαντάζει ὡς προδοσία. Τό διαφορετικό εἶναι καταδικαστέο καί τό ὅμοιο ἐπαινετέο. Μόνο πού τοῦτο τό ὅμοιο δέν ταιριάζει στήν ψυχροσύνη πολλῶν ἀνθρώπων καί λαῶν. Γιατί ἀπλᾶ ὑπαγορεύει τήν κουλτούρα τῶν ὀλίγων.

Ἀξιοσημεῖωτο, λοιπόν, εἶναι τό γενικό συμπέρασμα τοῦ κ. Φωτίου, ὁ ὁποῖος καταλήγοντας τονίζει ἐμφαντικά: «Γιά νά ὑπάρξει, λοιπόν, ἕνας πραγματικός πολυπολιτισμός πρέπει νά ὑπάρχει μιά κοινή βάση, στήν ὁποία νά ἐνώνονται οἱ διαφορές. Διότι, ἄς ὑποθέσουμε, ὅτι ἀνήκουμε στόν ἴδιο πολυπολιτισμό, ἀλλά ἕνας πιστεύει, ὅτι τό περιβάλλον εἶναι δῶρο Θεοῦ, μέσο πού τό μοιραζόμαστε οἱ ἄνθρωποι, ἐνῶ ἕνας ἄλλος πιστεύει, ὅτι εἶναι ἀντικείμενο γιά χρήση καί κατάχρηση. Οὐσιαστικά δέν ἔχουν τό ἴδιο πολιτισμικό πλαίσιο, ἄρα δέν μποροῦν νά συνυπάρξουν. Ἡ Θεολογία λέει, ὅτι τό πολιτισμικό πλαίσιο πρέπει νά ὑπάρχει. Ξεκινᾷ ἀπό τό δόγμα τῆς Ἀγίας Τριάδας. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ προσωπική ἐτερότητα, δηλαδή τό πρόσωπο τοῦ καθενός εἶναι μοναδικό καί ἀνεπανάληπτο. Τήν ἴδια, ὅμως, στιγμή κάθε πρόσωπο βιώνει αὐτό πού λέμε ὁμοούσιο. Ὑπάρχει κοινότητα. Ἡ Θεολογία θά ἔλεγε, ὅτι τό ἐλάχιστο πού θά μπορούσαμε νά ἔχουμε γιά νά ὑπάρχει παγκοσμιοποίηση εἶναι τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα. Τό περισσότερο βέβαια πού θά ἤθελε νά ἔχει ἡ ὀρθόδοξη θεολογία, τό ὄραμα τῆς, πού προβάλλεται ἀπό τή Χριστιανική Ἀγωγή, εἶναι μιά «παγκόσμια ἀδελφική κοινωνία», στήν ὁποία οἱ πάντες εἶναι κεκλημένοι.

Μπορούμε νά συνυπάρξουμε, μόνο ἂν θεωρήσουμε τόν ἄλλον ἀδερφό μας, ἀνεξάρτητα ἀπό διαφορά φυλῆς, φύλου, χαρακτηριστικῶν, γλώσσας κλπ.».

Στή σύγχρονη πρόταση γιά παγκοσμιοποίηση, ὁ Χριστιανισμός ἀντιτάσσει τήν εἰσήγηση γιά οἰκουμενικότητα. Ἡ παγκοσμιοποίηση ἔχει ὡς πρωταρχικό σκοπό τήν οἰκονομική συνεργασία τῶν λαῶν μέ τήν ἀφομοίωση τῶν ἰδιαίτερων χαρακτηριστικῶν τους. Μέ τίς θέσεις αὐτές συμφωνεῖ καί ὁ Θεοφιλέστατος Χωρεπίσκοπος Τριφυθοῦντος, Βασίλειος Καραγιάννης, ὁ ὁποῖος δηλώνει χαρακτηριστικῶς: «Μέσα σ' αὐτό τό φαινόμενο παρατηρεῖται μία βάρβαρη εἰσβολή στοιχείων ἄλλων πολιτισμῶν, κυρίως τῆς Ἀμερικανικῆς ὑποκουλτούρας, ἡ ὁποία σάν καταστροφική λαίλαπα σαρώνει τίς πολιτιστικές ἰδιαιτερότητες καί μορφώνει τό σύγχρονο ἄνθρωπο πού δέν διαφέρει οὔτε στήν Ἀμερική οὔτε στήν Κίνα, οὔτε στήν Ἰαπωνία, οὔτε στήν Ἀφρικανική Ἡπειρο, οὔτε στήν Κούβα, οὔτε στή Ρωσία. Δέν πρόκειται γιά μία καρποφόρα σύζευξη πολιτιστικῶν στοιχείων, ἀλλά γιά καταστροφή τῶν πολιτιστικῶν ἀξιῶν, τῶν ἰδιαιτεροτήτων καί τῆς φυσιογνωμίας ἑνός ἔθνους, πρόκειται γιά φυσική καταστροφή τῶν νέων μέ τά ναρκωτικά καί τήν πνευματική νάρκωση, πρόκειται γιά τή δημιουργία ἀνθρώπων πού διερωτοῦνται γιατί ζοῦν σ' αὐτό τόν κόσμο» (2000, σ. 12).

Ἡ χριστιανική πρόταση προωθεῖ τή συνεργασία τῶν ἀνθρώπων σέ πολλαπλὰ ἐπίπεδα μέ τήν ἀναγνώριση τοῦ προσώπου ὡς ἰσότητος μέσ στή διαφορετικότητα πού συνθέτουν τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά του, μέ τήν ἐνότητα μέσ ἀπό τή διαφορά, μέ τό συναμφοτέρο. Ἡ Ὁρθόδοξία ἀποτελεῖ μία ἐναλλακτική πρόταση ζωῆς παγκόσμιας ἐμβέλειας πού ξεπερνᾷ τά φαινομενικά ἀδιέξοδα. Μία πρόταση πανανθρώπινη καί οἰκουμενική, πού ὑπερβαίνει τίς «συμπληγάδες ἐθνικισμοῦ καί κοσμοπολιτισμοῦ, γιατί ἐθνικό καί οἰκουμενικό περικυρλώνονται στήν ἀλήθεια. Πατρίδα εἶναι ὁ ἰδιαίτερος τρόπος καί τόπος βίωσης τῆς ἀληθείας» (Φωτίου, 1999, σ. 31). Πατριώτης ἀληθινός εἶναι ὁ ἄνθρωπος μέ καθολική συνείδηση πού ἀγωνίζεται γιά κάποια πανανθρώπινα ἰδεώδη. Ὑπερβαίνει κάθε ξενοφοβία καί μισαλλοδοξία, ἐπιδεικνύει ἀλληλεγγύη καί ἀλληλοσεβασμό. Παγκόσμιος πολίτης αὐτός πού βροντοφωνάζει μέ τή ζωή του: «Κόσμος ἓνας ἢ κανένας». Νά δημιουργηθεῖ μία κοινωνία ὅπου ὁλόκληρη ἡ κτίση νά λειτουργεῖ ὡς

ἀλληλο-ενύπαρξη καὶ ἀλληλο-περικώρηση. Μιά κοινωνία ὅπου προ-γεύεται τὴν ἀνάσταση.

Εἰδικότερα τώρα ἡ παιδεία ἀποκτᾷ τὴ σημασία μιᾶς σύνθετης μορ-φωτικῆς λειτουργίας πού, πέρα ἀπὸ τὴν πρόσκτηση γνώσεων καὶ τὴν οἰκείωση δεξιοτήτων ἢ ἱκανοτήτων – στοιχεῖα πού ὑπερτονίζονται στὴν ἀτομοκεντρικὴ ἐκπαίδευση (Μαραθεύτης, 2002) – ἐπιφορτίζεται μὲ τὴ διαμόρφωση καὶ καλλιέργεια τοῦ χαρακτήρα, τὴν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητας καὶ τὴν κοινωνικοποίηση, τὴ μορφοποίηση τῶν ἐσω-τερικῶν πνευματικῶν ποιοτήτων καὶ τὸν προσανατολισμό τοῦ πνεύ-ματος στὴν ἀλήθεια, τὴ στροφή τοῦ ἀνθρώπου στό ἥθος καὶ τῶν κοι-νωνιῶν στὸν ἐξευγενισμό τῶν ἐνστίκτων καὶ τῶν συναισθημάτων, τὴν ἄσκηση στὴν ἀρετὴ καὶ τὴν τελείωση (Γιούλιση, 1999). «Μόνο ὅταν ἡ παιδευτικὴ διαδικασία γίνεται μέσα σέ γνήσιες διανθρώπινες σχέσεις, μπορεῖ ἡ ἀγωγή νά μεταβάλλει τὸ ἄτομο σέ πρόσωπο καὶ νά ἀνέλθει ἀπὸ τὸ νομικισμό στὴν ἐλευθερία» (Φωτίου, 1994, σ. 251).

Στὸ μήνυμα τοῦτο τῆς παιδείας ὡς ἀντίμετρο σ' αὐτοὺς πού ἀντι-τάσσονται στὴ χριστιανικὴ διδασκαλία καὶ τὰ μηνύματά της, παραθέ-τω τίς πολὺ ἐνδιαφέρουσες γιὰ τὸ θέμα ἀπόψεις τοῦ Νίκα (1992): «Ἡ Χριστιανικὴ διδασκαλία δέν ἐπιβάλλεται. Χαρίζεται ὅπως τὸ ἡλιακὸ φῶς. Ὁ καθένας μπορεῖ νά δεχθεῖ καὶ νά ἀξιοποιήσει, ὅταν θέλει, ὅποιοσδήποτε ἀπὸ τίς ἀσύλληπτες σέ δυναμισμό θεῖες ἐνέργειες, πού μ' αὐτές ὁ Θεὸς στηρίζει, φωτίζει καὶ ζωοποιεῖ ἀδιάλειπτα τὴν κτίση, χωρὶς νά τὴ δυναστεύει. Μὲ τὴ χάρη τοῦ Θεοῦ δημιουργεῖται ἓνας και-νούριος τρόπος ζωῆς, ὁρατὸς διὰ μέσου τῆς ἱστορίας, πού ἔχει σάν κέντρο του τὸ Θεό καὶ σάν βασικὲς διαστάσεις του τὴν ἐλευθερία, τὴν ὑπευθυνότητα, τὴν αἰσιοδοξία, τὴν ἀγάπη. Ὁ ἄνθρωπος πού ζεῖ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο βλέπει τὸ Θεό, τοὺς συνανθρώπους του καὶ τὰ πρά-γματα ὅχι ὡς ἀντικείμενα, ἀλλὰ ὡς δῶρα. Δέν ζεῖ χρησιμοθηρικά, ἀλλὰ εὐχαριστιακά» (σ. 47 – 48).

Ἀξιοσημείωτη εἶναι καὶ ἡ παραβολικὴ σκηνή, πού θέτει ὁ δοκιμο-γράφος Εὐάγγελος Παπανοῦτσος σέ δοκίμιό του. Παρομοιάζει, λοι-πόν, τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση – τότε γίνονταν οἱ συζητήσεις γιὰ τὴν Ε.Ε. – μὲ μιὰ συναυλία. Κάθε ἔθνος παίζει τὸ δικό του ὄργανο. Ἡ με-λωδία ἀπίθανη. Ἀλίμονο, ὅμως, στό ἔθνος ἐκεῖνο, τονίζει ὁ δοκιμο-γράφος, πού δέν ἔχει τὸ δικό του ὄργανο. Κινδυνεύει μὲ ἀφομοίωση

καί ἀφανισμό.

Πολύ χαρακτηριστικό είναι καί τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπό τό βιβλίό «Ἡ παγκοσμιοποίηση» τοῦ Philippe Moreau Defarges, πού δίνει ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας Ἀναστάσιος στό βιβλίό του «Παγκοσμιοποίηση καί Ὁρθοδοξία» (2001): «Ἡ παγκοσμιοποίηση φαίνεται νά ἀνοίγει στήν ἀνθρωπότητα δύο δρόμους ἀκραίους. Δίνει στούς ἀνθρώπους τήν αἴσθηση ὅτι εἶναι κλεισμένοι μέσα σέ μιά φυλακή, τή γῆ... Ἡ γεννᾶ τή συνείδηση τῆς ἐνότητας τῆς ἀνθρωπότητας... Ἡ παγκοσμιοποίηση δέν δίνει τέλος οὔτε στόν ἄνθρωπο οὔτε στήν ἱστορία του. Δέν εἶναι παρά ἓνα ὑποπροϊόν τῆς τεχνικῆς προόδου» (σ. 250).

Κλείνω τό θέμα παραθέτοντας τίς πολύ οὐσιώδεις θέσεις τοῦ Χωρεπισκόπου Τριμουθούντος ὡς πρὸς τίς προκλήσεις τῆς ἐποχῆς μας: «Ἐμεῖς ἔχουμε νά προτάξουμε σ' ὅλες αὐτές τίς προκλήσεις τήν ὀρθόδοξη πίστη καί παράδοσή μας, καθὼς καί τόν πολιτισμό μας μέ ὅλες τίς ἰδιαιτερότητές του. Εἶναι ἓνας ἀνθρώπινος πολιτισμός, πού μέτρο ἔχει τήν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου, εἰκόνας τοῦ Θεοῦ, καί ὄχι τοῦ ἀνθρώπου οἰκονομικῆς μονάδας καί καταναλωτῆ τῆς τεχνολογίας τῶν δυτικότερων κοινωνιῶν. Πρὸς ἐπίτευξη τῶν στόχων αὐτῶν πρέπει νά χρησιμοποιηθοῦν καί τά κατάλληλα ἐργαλεῖα. Δέν προβάλλουμε τόν πολιτισμό καί τή χριστιανική ὀρθόδοξη ταυτότητά μας ὡς παρελθοντολογία, ἀλλά ὡς πρόταση ζωῆς».

Μόνο μέσα σ' αὐτά τά πλαίσια τῆς διατήρησης τῆς ἐθνικῆς καί θρησκευτικῆς μας ταυτότητας, ἀλλά συνειδητοποιώντας ταυτόχρονα τήν ἀνάγκη γιά ἀντιμετώπιση τῶν σύγχρονων ἀπαιτήσεων, θά μπορέσουμε νά ἐπιβιώσουμε στίς συνεχῶς μεταβαλλόμενες συνθῆκες τοῦ 21ου αἰῶνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιούλτισης, Β. (1999). **Πνευματικότητα καί κοινωνική ζωή**. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναρᾶ.

Καραγιάννης, Β. (1997). Ὁ Θρησκευτικός καί ὁ Ἐθνικός Πλουραλισμός τῆς νέας κοινωνίας τοῦ κόσμου. **Παρουσία**, Στ' (σσ. 119 - 129).

Καραγιάννης, Β. (2000). **Ἐκκλησία καί Ἐκπαίδευση – Ἱστορία καί Προοπτικές**. (σσ. 1-16).

- Καρδαμάκης, Μ. (1999). Ἡ ἀλλοτρίωση στή νεοελληνική κοινωνία. Στοῦ Φωτίου, Σ. (1999). **Μαρτυρία ζωῆς** (σσ. 63 – 82). Ἀθήνα: Ἀρμός.
- Μαραθεύτης, Μ. (1984). **Ὁ σύγχρονος κόσμος καί ἡ παιδεία**. Λευκωσία.
- Μαραθεύτης, Μ. (1986). **Ἡ ἀγωγή τοῦ προσώπου**. Λευκωσία.
- Μαραθεύτης, Μ. (2002). Προσωποκεντρική παιδεία καί ἐκπαιδευτική ἔρευνα. **Σά Πρακτικά τοῦ VII Παγκύπριου Συνεδρίου Παιδαγωγικῆς Ἑταιρείας Κύπρου: Ἡ Ἑκπαιδευτική Ἐρευνα σπὴν Ἑποχὴ τῆς Παγκοσμιοποίησης** (σσ. 20 – 32). Λευκωσία.
- Νίκα, Α. (1992). **Διδακτική τοῦ Ὄρθου μαθήματος – Θεωρία καί πράξη**. Ἀθήνα: Βιβλιογονία.
- Φωτίου, Σ. (1994). Παιδαγωγική Ὀδοιπορία. Στόν **Ἑκκλησιαστικό Κήρυκα, Στ΄**. Θεολογική Ἐπετηρίδα τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κιτίου (σσ. 249 – 267). Λάρνακα.
- Φωτίου, Σ. (1995). **Ὁρθόδοξα Μηνύματα. Ἑρμηνεῖα Εὐαγγελικῶν περικοπῶν: Συμβολὴ σπὴν Διδασκαλία τῆς Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς Ἀγωγῆς**. Ἀθήνα: Γρηγόρης.
- Φωτίου, Σ. (1996). **Ὁ Διάλογος: Ἀναγκαιότητα – Σκοπός – Γνωρίσματα**. Ἀθήνα: Ἀρμός.
- Φωτίου, Σ. (1999). **Παιδαγωγία Ζωῆς**. Ἀθήνα: Ἀρμός.
- Φωτίου, Σ. (1999). **Μαρτυρία ζωῆς** (σσ. 9-11). Ἀθήνα: Ἀρμός.
- Φωτίου, Σ. (1999). **Ἡ Ἑκκλησία στό σύγχρονο κόσμο**. Ἀθήνα: Ἀρμός.
- Φωτίου, Σ. (2001). **Ἀπό τό νερό στό κρασί καί ἀπό τόν ἔρωτα σπὴν ἀγάπη: Ὁ σκοπός τῆς διαφυλικῆς ἀγωγῆς**. Ἀθήνα: Ἀρμός.